

98

(NJA 2005 s. 905)

Repliker ur flera litterära verk har sammanställts med filmrepliker till ett radioprogram i syfte att framkalla en komisk effekt. Fråga om sammanställningen är ett självständigt verk och om de litterära verken gjorts tillgängliga på ett sätt som är kränkande för deras upphovsman.

3 §, 4 § och 11 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk; NJA 1975 s. 679

G.B. är författare till en rad barnböcker som handlar om pojken Alfons Åberg. Hon väckte vid Stockholms tingsrätt talan mot Sveriges Radio AB om intrång i upphovsrätt enligt vad som framgår av tingsrättens dom.

Tingsrätten (chefsrådmannen Martin Holmgren och rådmannen Olle Sörheim) anförde i dom den 19 mars 2004:

Bakgrund

I radioprogrammet Pippirull i P3 sändes den 9 februari 2002 ett inslag rubricerat "En vanlig dag med danska Alfons" (Inslaget). Repriser sändes den 12 och 13 februari samt den 8 juni 2002. Vidare fanns Inslaget från den 12 februari till oktober 2002 tillgängligt för allmänheten som en ljudfil på Sveriges Radio Aktiebolags (SR) hemsida. I Inslaget blandades skådespelaren B.G:s uppläsningar ur verken "Var är bus-Alfons", "Där går Tjuv-Alfons", "Alfons och hemlige Mållgan" och "Alfons och odjuret" (Verken) i obearbetat skick med repliker ur den danska filmen "Pusher" som utspelas i kriminell miljö.

Inslaget kan närmare beskrivas på följande sätt.

Till tonerna av Alfons Åbergs signaturmelodi inleds programmet med viss presentation och identifiering av den litterära figuren Alfons Åberg och programledarens påpekanden att Alfons funnits i 30 år. Härpå följer vissa resonemang, bl.a. i form av intervjuer med förlagsrepresentanter om att alfons på danska betyder "hallick". Därefter berättar programledaren att lyssnarna kommer få höra den danske hallicken Alfons Åberg i sin naturliga danska hårda vardag i Köpenhamn. Efter avbrott för annan musik, kommer inslaget om hallicken Alfons, inlett med uppspelning av musikvinjetten från TV-barnprogrammet "Bo-libompa" och en ny uppspelning av Alfons signaturmelodi. Härfter utgörs programmet av sekvenser ur de ovan nämnda uppläsningarna av B.G. och repliker ur den danska filmen "Pusher". Lyssnarna får höra ett replikskifte som ger intryck av att Alfons Åberg medverkar i en situation där dispyt uppstår med en knarkhandlare om leverans och betalning av droger, avslutat med ett slagsmål.

En utskrift som i allt väsentligt återger replikerna enligt Inslaget, finns i bilaga 1.

Den återopade bilagan har följande lydelse.

2005:98 s 906

Utskrift av repliker och uppläsningar i Inslaget

(Filmen = ur filmen Pusher, Verken = ur Verken)

En vanlig dag med danska Alfons

Alfons Åberg firar 30 årsjubileum i år och vi uppmärksammade precis att Alfons på danska råkar betyda hallick, något som var okänt för den Alfons utlandsansvariga på bokförlaget Rabén & Sjögren som sa så här: "Alfons är ju verkligen barnens vän".

Barnprogram ja... Bollibumpa bollibumpa.

Hejsan alla barn, välkomna till Barn-tv! Nu är det den danska Alfons Åberg.

Verken: Här är Alfons Åberg 7 år. Han är inte som vanligt. Han är sig inte alls lik. Den dagen efter skolan får Alfons sällskap hem med en ny klasskamrat. (Var är bus-Alfons?)

Filmen: Du er min ven, ja? Men du skylder mig penge, ja. Du fik på klods, ja.

Verken: Vad då? Skrattar Alfons. Ännu vet han ingenting om det hemska som ska hända. (Där går tjuv-Alfons)

Filmen: Hej svensker. En svensker?

Verken: Javisst, svarar han.

Filmen: Svensken. Jag har hört att du kan ordna rökheroin.

Verken: Mållgan är en hemlig vän som kommer precis när Alfons vill. (Alfons och hemlige Mållgan)

Filmen: Du, kan du hjälpa mig tror du? Hvad skal du bruge? 200 gram. Coke, speed eller hash? Hvad som helst.

Verken: Godis-påse, får man en påse? (Kalas, Alfons Åberg!)

Filmen: Du kan få det for 900 gram.

Verken: Javisst, svarar Alfons.

Filmen: Det er en god deal. Han är en sikker svensker.

Verken: Och Alfons och Mållgan leker och har skoj. Men plötsligt är pipan borta. Vart tog den vägen? Det plingar på dörren, pling. (Alfons och hemlige Mållgan)

Filmen: Hvad laver du, mand? Er du blevet sindssyg, din idiot? Du skylder mig 230 000.

Verken: Nu skrattar Alfons. Hihi. (Fem spökar, Alfons Åberg?)

Filmen: Dit forbandede svin, mand! Du får en chance til. På to timer skal du lægge 230 000 kr på bordet - forstået?

Verken: Du behöver väl inte vara så arg. (Där går tjuv-Alfons)

Filmen: Du er min ven. Du fucker mig! Du fucker mig!

Verken: De börjar viska och peka efter Alfons. Där är han, där går han, den där tjuven, säger de. Fy sjutton vad ruskigt! De vänder ryggen till och bestämmer att den som tjuvar får inte vara med oss. (Där går tjuv-Alfons)

Filmen: Lille tyv, ja? Nu skal jeg vise dig ... nu skal jeg vise dig, hvad vi laver, hva? En lille tyv, ja.

Verken: De ser Alfons som en riktig tjuv. På riktigt! Den natten drömmer Alfons att hela världen pekar mot honom. (Där går tjuv-Alfons)

Filmen: En lille tyv, en lille tyv!

Verken: Alla på gatan pekar mot honom. Barnen sjunger styggsånger mot honom. Fy för tjuven! Fy för tjuven! (Där går tjuv-Alfons)

Filmen: Kan vi vise ham, hva? Nu viser vi dig. En lille fucker, en lille fucker, ja.

Verken: Alfons har nog fått något att fundera över. (Där går tjuv-Alfons)

Verken: Du kan ju. Klipp till! Sååå ja. Bravo grabben, nu lyckas du. (Är du feg, Alfons Åberg?)

2005:98 s 907

Verken: Alfons smockade till den där lilla killen. Han slog en som var mindre. (Alfons och odjuret). Så Mållgan är nog den bästa vän man kan ha, tänker han. (Vem räddar Alfons Åberg?)

I domen anförde tingsrätten vidare:

Yrkanden

G.B. har yrkat att tingsrätten vid lämpligt vite skall förbjuda SR att fortsättningsvis sända och på sin hemsida för allmänheten tillgängliggöra Inslaget i radioprogrammet Pippirull och förplikta SR att till henne betala skadestånd med 100 000 kr eller annat skäligt belopp jämte ränta enligt 6 § räntelagen från den 23 september 2002 till dess betalning sker.

SR har bestritt käromålet och inte vitsordat något skadeståndsbelopp som skäligt i sig. SR har vitsordat skäligheten av ränteyrkandet som sådant.

Grunder

G.B.

Upphovsrätten till Verken tillkommer henne. I första hand åberopas att SR genom att sända och på sin hemsida tillgängliggöra Inslaget har gjort Verken tillgängliga för allmänheten i ett sådant sammanhang som är kränkande för G.B:s litterära anseende och egenart enligt 3 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen) och därmed begått intrång i hennes ideella rätt. Intrånget måste ha begåtts av oaktsamhet och SR skall därför utge ersättning enligt 54 § tredje stycket upphovsrättslagen för lidande och annat förfång, dvs. ideellt skadestånd. Även om tingsrätten skulle finna att Inslaget utgör ett nytt och självständigt verk, har en kränkning skett av hennes rättigheter, eftersom Verken genom Inslaget förekommit i ett sammanhang som är kränkande för henne.

I andra hand åberopas att SR, genom att sända och tillgängliggöra Inslaget, har ändrat i Verken i större utsträckning än vad den medgivna användningen enligt 26 d och i §§ upphovsrättslagen kräver, vilket strider mot 11 § andra stycket samma lag.

SR

Inslaget är ett nytt och självständigt verk och någon kränkning av G.B:s rättigheter har därigenom inte skett. Även om tingsrätten skulle finna att inslaget inte är ett självständigt verk har Inslaget inte gjorts tillgängligt för allmänheten i ett sådant sammanhang som kränker hennes litterära eller konstnärliga anseende eller egenart eftersom delarna var lätt åtskiljbara. Bestämmelsen i 11 § andra stycket upphovsrättslagen är inte tillämplig om Inslaget utgör ett självständigt verk. För det fall bestämmelsen är tillämplig har Verken inte ändrats eftersom de olika delarna är intakta. Skulle en ändring av Verken anses ha gjorts är ändringen påkallad av användningen, dvs. Pippirulls programform. G.B. har

2005:98 s 908

inte lidit någon ideell skada eftersom Inslaget inte är kränkande. Rätt till ideellt skadestånd föreligger inte vid brott mot avtalslicens.

Omständigheter

G.B.

G.B. har sedan början av 1970-talet skrivit och illustrerat 22 böcker om Alfons Åberg. Böckerna har bl.a. översatts till 29 språk, dramatiserats för film, TV och teater samt lästs in på band.

Den litterära figuren Alfons Åberg är en hederlig människa vars framträdande inslag som de uttrycks i böcker och andra produktioner är humor, värme, omtanke och hänsyn. Alfons Åberg tar avstånd från våld. Han är en förebild för många barn. G.B. har under tre decennier varit mycket strikt i valet av parter för samarbete när det gäller utgivningen och användningen av sina verk. Hon har varit noga med att Alfons Åberg inte skall förekomma i fel sammanhang.

Radioprogrammet framställde Alfons som droghandlare och hallick och förfarandet innebar ett angrepp på Verkens integritet. Programmet inleddes med den för barn och föräldrar så välkända musikvinjetten "Bolibompa", vilken normalt inleder barnprogram i Sveriges Television. Denna vinjett verkar som en magnet för barn. Det kan därför ha varit så att barn och föräldrar trott att G.B. varit delaktig i radioprogrammet.

Vad som är kränkande skall bedömas från upphovsmannens synpunkt och utifrån vad som är kränkande för dennes personlighet sådan den kommit till uttryck i verket. Upphovsmannen har anspråk på skydd även mot förfaranden som, även om de inte är menliga för upphovsmannens anseende i andras ögon, innebär ett angrepp på verkets integritet och kränker den känsla han eller hon som konstnär hyser för det verk som skapats. Att låta Alfons Åberg framträda som droghandlare och hallick utgör ett sådant förfarande. Inställningen hos Pippirulls publik är irrelevant. Det finns en principiell skillnad mellan satirer å ena sidan och travestier och parodier å andra sidan. Satirer omnämns inte i förarbetena till 3 och 4 §§ upphovsrättslagen. Satirer är inte bearbetningar av verk. Parodier och travestier är beroende eller självständiga bearbetningar av verk. Inslaget är inte ett självständigt verk eftersom det endast består av delar av andra verk. Även om det är ett självständigt verk kan det förekomma i ett kränkande sammanhang.

Upphovsmannen saknar inflytande vid utnyttjanden enligt 2 kap. upphovsrättslagen varför rätten att göra sådana ändringar som den medgivna användningen påkallar skall tolkas restriktivt. Citaträtt och kopiering är exempel där återgivning av delar av litterära verk påkallas av den medgivna användningen. Det är i allmänhet tillåtet att ändra i verk genom att återge endast delar av verk. Däremot är ändringar i verkets form praktiskt taget aldrig tillåtna. Återgivning av delar av Verken på det sätt som gjorts i Inslaget måste anses vara en opåkallad ändring. Programformen som sådan kan inte anses påkalla återgivningen av Verken

2005:98 s 909

på sätt som gjorts i Inslaget. Nödvändiga ändringar syftar på t.ex. förfarandet som används vid återgivandet.

Skadeståndsbestämmelsen omfattar även överträdelse av de generella skyddsreglerna i 11 § upphovsrättslagen. I ett brev den 25 februari 2002 framhöll G.B. för SR att hon fann Inslaget kränkande och hon uppmanade SR att avlägsna Inslaget från hemsidan.

SR

Pippirull var ett satiriskt aktualitetsprogram som vände sig till lyssnare i åldern 15 till 25 år. Programmet sändes tre gånger i veckan och i programmet ironiserade programledarna kring veckans aktuella händelser. Programmet blandade reportage, sketcher, musik och "fejkade" telefonsamtal. Publiken var väl förtrogen med den satiriska och burleska ton som utmärkte programmet.

Upprinnelsen till Inslaget var Alfons Åbergs 30-årsjubileum vilket fick betydande uppmärksamhet i media. I samband med detta fick programledaren O.P. reda på att ordet alfons på danska kunde betyda hallick. Kontrasten mellan denna innebörd och figuren Alfons Åberg var tydlig. Det blev satir i dess rätta bemärkelse. Det går inte att ta miste på vad som är utdrag ur Verken och filmen. De är lätt igenkännbara eftersom de är olika till innehåll och karaktär. Effekten är satirisk.

Satirer, travestier och parodier utmärks av att de, när de utgår från ett välkänt verk, skapar en kontrast mot själva idén hos ursprungsverket varigenom detta förlöjligas och förvrängs. Satiren följer ett för förebilden främmande syfte. Rätten till satir förutsätter att ett verk får ändras eller återges i ett annat sammanhang än det ursprungliga och ett självständigt verk skapas. Ett självständigt verk kan inte vara

kränkande för ursprungsverket. Det finns ingen principiell skillnad mellan satirer å ena sidan och travestier och parodier å andra sidan. Alla tre utmärks av att det föreligger en kontrast gentemot idén hos ursprungsverket (antitematisk behandling). Det är inte upphovsmannens egen uppfattning som skall ligga till grund för bedömningen om den ideella rätten har kränkts. En objektiv måttstock måste anläggas. Eftersom delarna i Inslaget är lätt åtskiljbara får det anses uteslutet att G.B:s ideella rätt har kränkts, liksom det är uteslutet att någon lyssnare kan ha trott att Alfons Åberg är en hallick eller att G.B. godkänt Inslaget.

Med hänsyn till SR:s roll som media- och public service-företag och med hänsyn till mediets särart måste ett programformat få utformas på det sätt som skett. Bestämmelsen i 11 § andra stycket upphovsrättslagen är inte tillämplig om tingsrätten finner att Inslaget utgör ett nytt och självständigt verk. Verken har inte ändrats eftersom de olika delarna är intakta. Skulle tingsrätten finna att Verken har ändrats har de under alla förhållanden inte ändrats i större utsträckning än användningen kräver. Skulle omständigheten att inslag från den danska filmen "Pusher" varvats med Alfons Åberg-inslagen innebära en ändring är ändringen

2005:98 s 910

påkallad av användningen, dvs. Pippirulls programform. G.B. har inte lidit någon ideell skada eftersom Inslaget inte är kränkande.

Bevisning

Parterna har åberopat skriftlig bevisning. Inslaget har spelats upp för rätten.

G.B. har hörts under sanningsförsäkran. Som vittnen har på SR:s begäran O.P. och programdirektören E.B. hörts. Vidare har på SR:s begäran förhör hållits med partssakkunnige professorn i litteraturvetenskap Roland Lysell.

Parterna har hänfört sig till rättsutlåtanden. (G.B. åberopade ett utlåtande av professor Jan Rosén. Sveriges Radio åberopade ett utlåtande av professor Claes Sandgren. Red:s anm.)

Domskäl

Enligt 2 § upphovsrättslagen innefattar upphovsrätt i princip en ensamrätt för upphovsrättsinnehavaren att förfoga över verket genom att bl.a. framställa exemplar därav och att göra det tillgängligt för allmänheten i ursprungligt eller ändrat skick, översättning eller bearbetning. Har någon i fri anslutning till ett verk åstadkommit ett nytt och självständigt verk är dock hans eller hennes upphovsrätt enligt 4 § andra stycket upphovsrättslagen inte beroende av rätten till originalverket.

Det är i målet inte tvistigt att Verken är litterära verk och att upphovsrätten till dessa tillkommer G.B. Vad som tingsrätten i första hand har att ta ställning till är om Inslaget är att anse som en bearbetning av originalverken eller om Inslaget är att betrakta som ett nytt och självständigt verk, skapat i fri anslutning till Verken.

Att parodier och travestier allmänt antagits vara att betrakta som självständiga verk utan att detta uttryckts i lagtexten, framgår av förarbetsuttalanden från auktoritetskommittén (se NJA II 1961 s. 81) samt av rättspraxis (NJA 1975 s. 679).

Inslaget har av SR angetts vara av satiriskt slag. Tidigare uttalanden och praxis har som framgått ovan gällt parodier och travestier men inte uttryckligen satirer. Finns det då skäl att göra någon principiell distinktion mellan å ena sidan satirer och å andra sidan parodier och travestier?

Av Roland Lysells utlåtande och genom förhöret med honom har framkommit att begreppen kan definieras på olika sätt i skilda sammanhang. Roland Lysell har med hänvisning till Svenskt Litteraturllexikon angett att satir definieras (i modern tappning) som "en estetiskt karakteriserande beteckning för litterära verk inom olika genrer, som i kritiskt, ofta också reformerande syfte förlöjligar enskilda personer eller människotyper samt förhållanden och händelser inom det offentliga livet och privatlivet". Enligt Roland Lysell är parodi och travesti två speciella företeelser som ofta underordnas satiren. Parodier och travestier kan iblandha en satirisk avsikt, ibland är de mer allmänt lekfulla, enligt Roland Lysell. I Svensk ordbok, 3 uppl. anges att satir är en "framställning

2005:98 s 911

som är ironisk eller hånfull på ett elegant och träffande sätt". I samma verk anges parodi som en "avsiktligt förlöjligande förvrängning".

Den förlöjligande avsikt som HD i NJA 1975 s. 679 uttryckt kan innefattas i en parodi, ligger enligt tingsrättens mening nära till hands att också applicera på ett inslag som närmast är att definiera som satiriskt. Det framstår för tingsrätten vid den upphovsrättsliga bedömning som tingsrätten har att göra, inte som att det finns några avgörande skäl att särskilja begreppen parodi, travesti och satir. Auktoritetskommittén för sin del uttryckte det som att "travestier eller liknande" är självständiga verk och inte bearbetningar (se NJA II 1961 s. 81).

Är då programmet - som av SR betecknats som satiriskt - "En vanlig dag med danska Alfons" att uppfatta som ett självständigt verk?

Inslaget innehåller ett kontrastrikt motsatsförhållande mellan å ena sidan skådespelaren B.G:s uppläsningar ur olika Alfons-böcker och å andra sidan inslag från den danska filmen Pusher. Som G.B. själv framhållit uppfattas Alfons Åberg av hans läsekrets som en genomhederlig människa som tar avstånd från våld och droger. Han framstår generellt som en "hellylfigur". Den miljö som han i Inslaget blir placerad i och den roll han har där är helt främmande för Alfons Åberg som han gestaltas i G.B:s böcker. Den starka kontrast som härigenom uppstår framstår för tingsrätten som tydligt parodisk eller satirisk. Inslaget har uppenbarligen ett helt annat syfte än vad Verken har.

Det framgår vidare att Inslaget har satts samman av olika stycken från Verken på ett speciellt sätt. Styckena tycks ha valts ut med omsorg för att passa ihop så att ett "naturligt" replikskifte mellan Alfons Åberg och den danske filmfiguren kommer till stånd. Detta förstärker den parodiska eller satiriska effekten. För lyssnaren är det därigenom uppenbart att Inslaget inte handlar om ett angrepp på Alfons Åberg eller G.B. Själva poängen med Inslaget är att framhäva kontrasten mellan den snälle lille svenske pojken och den danske busen.

Tingsrätten finner på grund av det anförda att Inslaget är ett nytt, självständigt verk i den mening som avses i 4 § andra stycket upphovsrättslagen, varför någon kränkning av G.B:s rätt härigenom inte kan anses föreligga. Med denna bedömning kan det inte heller med stöd av 11 § andra stycket upphovsrättslagen finnas grund för påståendet om intrång i G.B:s rättigheter.

G.B. har emellertid hävdats att även om tingsrätten finner att Inslaget utgör ett självständigt verk, förekommer Verken i ett kränkande sammanhang varför det ändå föreligger en kränkning av hennes ideella rättigheter.

Den uppfattning som G.B. ger uttryck åt går, såvitt tingsrätten förstår, tillbaka på ett uttalande av Stockholms rådhusrätt i ett avgörande som rörde filmen "Jag är nyfiken - gul", vilken dom återges i NIR 1971 s. 219. Även Jan Rosén har i en artikel (NIR 1990 s. 602 f.) uttalat sig i den riktning som G.B. gjort gällande.

2005:98 s 912

Enligt tingsrättens mening torde det snarast ligga i sakens natur att det vid tillskapandet av en parodi eller en satir alltid finns anledning anta att upphovsmannen till det "ursprungliga" verket inte är särskilt road över det nytillkomna. I rättsfallet från Stockholms rådhusrätt var det för övrigt över huvud taget inte fråga om att bedöma förekomsten av satir eller parodi. I 3 § andra stycket upphovsrättslagen anges visserligen bl.a. att ett verk inte får göras tillgängligt i sådant sammanhang som är på angivet sätt kränkande för upphovsmannen men just när verket blivit föremål för en satir, parodi eller travesti är sådana förfaranden att anse som tillåtna, vilket ju tingsrätten ovan kommit fram till. Att det skulle finnas något rättsligt utrymme för att ändå anse intrång föreligga, när bedömningen gjorts att genom satiren har det tillskapats ett nytt och självständigt verk, kan tingsrätten inte finna.

G.B:s talan skall på anförda skäl lämnas utan bifall.

Domslut

Tingsrätten lämnar käromålet utan bifall.

Skiljaktig, Rådmannen Tomas Norström

Rådmannen Tomas Norström var skiljaktig och anförde:

I målet råder inte tvist om att G.B. är upphovsman till ett flertal litterära verk i form av barnböcker med figuren Alfons Åberg, vilka getts ut sedan början av 1970-talet, och att han av läsekretsen uppfattas som en hederlig människa som bl.a. tar avstånd från våld och droger. Det är heller inte tvistigt att G.B:s verk fått en stor spridning bland allmänheten inte minst genom översättningar av böckerna till andra språk och överföring av verken till andra typer av framställningar, som t.ex. film, TV-program och ljudupptagningar.

Upphovsrätten till ett verk ger i princip upphovsmannen en ensamrätt att förfoga över verket genom exemplarframställning och tillgängliggörande för allmänheten, dvs. annan får inte utan upphovsmannens tillstånd eller med stöd av en inskränkning i upphovsrätten utnyttja verket. Det bör märkas att de inskränkningar som gäller i upphovsrätten är noggrant angivna i upphovsrättslagen och utrymmet för att tolka in andra begränsningar torde vara synnerligen begränsat. Vid sådana utnyttjanden som är tillåtna gäller, enligt 3 § upphovsrättslagen, bl.a. att verket inte får göras tillgängligt i en form eller ett sammanhang som är kränkande för upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart.

Av 4 § upphovsrättslagen följer emellertid att om någon i fri anslutning till ett verk åstadkommit ett nytt och självständigt verk är hans upphovsrätt inte beroende av rätten till originalverket. Av förarbetena till bestämmelsen (se t.ex. NJA II 1961 s. 80 f.) och av doktrin på området (se Olsson, Upphovsrättslagstiftningen, s. 86) framgår att det nya verket inte får vara en bearbetning av originalverket och lämna dess individualitet - "inre form" - oförändrad och bara framstå i ny gestalt utan att det måste vara fråga om en sådan omgestaltning av originalverket att det helt träder i bakgrunden. Bestämmelsen handlar därför främst om när ett verk har fungerat som inspiration för en annan upphovsman. En särskild typ av verk för vilka bestämmelsen kan få sin tillämpning är parodier och travestier. "Stundom äro dessa", som sägs i förarbetena, framställda i en sådan fri anslutning till förebilden men även om sambandet är närmare, ja även om travestin är mycket

2005:98 s 913

närgången, kanske följer förebilden i långa stycken ord för ord, har det överallt städse ansetts att travestier och liknande är självständiga verk. Avgörande för detta är uppenbarligen den omständigheten att travestin har ett helt annat syfte än originalverket. Att parodier och travestier är att betrakta som självständiga verk, vilka faller utanför upphovsrättsskyddet till originalverket har också slagits fast i rättspraxis (NJA 1975 s. 679).

SR:s invändning mot G.B:s talan är i första hand att Inslaget är ett nytt och självständigt verk och att tillgängliggörandet av det därför inte kan kränka hennes ideella rätt. Bolaget har som stöd för denna inställning just hänfört sig till att Inslaget är ett satiriskt radioprogram som kontrasterar mot själva idén hos originalverken och därmed förlöjligar eller förvränger dessa och därför inte innebär någon principiell skillnad från en parodi eller travesti. Bolaget får således till stöd för sin talan sägas ha fallit tillbaka på undantaget för parodier och travestier.

Vad som avses med en parodi eller travesti anges inte närmare i upphovsrättslagen eller dess förarbeten. Allmänt sett - åtminstone enligt vad som gäller enligt vanligen tillgängliga uppslagsböcker - torde en parodi vara en medveten förvrängning i förlöjligande syfte av vanligen välbekanta och aktade diktverk, varvid förebildens innehåll förändras medan dess form behålls. Travestin är en omgestaltning av en förebild vanligen i komiskt syfte men i avsikt att förlöjliga förebilden. Den litterära travestin uppnår sin effekt genom att en välkänd berättelse eller bekanta figurer i litteratur, konst etc. framställs i ny form.

När det därefter gäller att bedöma om Inslaget är ett självständigt verk bör inledningsvis inte förglömmas att utgångspunkten är att en upphovsman har ensamrätt till sina verk och att inskränkningar i denna rätt måste tolkas med restriktivitet. Om det i ett alster förekommer ett litterärt verk eller inslag från ett litterärt verk och det görs gällande att alstret är ett självständigt verk därför att det parodierar eller travestierar ett tidigare verk måste det, med hänsyn till upphovsmannens rättsskydd, också prövas om alstret kan falla in under sådana begrepp som klart kan sägas grunda undantag från det upphovsrättsliga skyddet och alstret därmed kan betecknas som ett nytt och självständigt verk.

Vid en sådan bedömning av omständigheterna i detta fall bör beaktas att Alfons Åberg-böckerna förutom att de innehåller replikskiften mellan figurerna också innehåller förhållandevis långa berättande inslag; replikskiftena får anses inta en mindre framträdande plats. De välkända ljudupptagningar med skådespelaren B.G. som finns av Alfons Åberg-böckerna är uppläsningar gjorda bara av honom (bara en röst). Inslaget däremot innehåller enbart replikskiften från olika Alfons Åberg-böcker respektive från den danska filmen. Replikskiftena, som sker med användande av B.G:s röst och röster från filmen, är ordgranna återgivningar från de respektive verken. Enligt min mening är det därför svårt att se att Inslaget, som förvisso har ett annat innehåll än originalverken, behållit dess form. Inte heller kan Inslaget sägas innebära att originalverkens berättelser eller figurer framställs i en ny form; Inslaget är ju sådant att det till ungefär hälften innehåller berättelser och figurer från ett annat verk, nämligen från filmen Pusher som kan antas vara ett filmverk. Enligt vad O.P., som skapade Inslaget, uppgett inför tingsrätten fick han idén till det sedan han av en händelse fått vetskap om att ordet "alfons" kan betyda hallick på danska och att detta var okänt i Sverige. För att på ett humoristiskt sätt kontrastera detta mot barnboksfiguren

2005:98 s 914

Alfons Åberg kom han på att använda repliker från filmen Pusher. Utformningen av Inslaget krävde förhållandevis mycket arbete. På vilket sätt som vetskapen om att ordet "alfons" också kan betyda hallick kommit till ett förlöjligande eller komiskt uttryck i Inslaget kan, enligt min mening, inte sägas framgå eftersom Inslaget närmast tycks beröra händelser i en miljö med narkotikamissbruk; vari ligger den humoristiska anknytningen till och anspelningen på vetskapen om "dubbelbetydelsen" av namnet och ordet Alfons?

Med hänsyn till vad som nu sagts kan jag inte finna att SR i detta fall visat att Inslaget kan anses vara en parodi eller travesti och därmed falla utanför upphovsrättsskyddet för G.B:s verk.

Följden av denna bedömning är att det skall bedömas om SR:s tillgängliggörande av Inslaget skett i ett sådant sammanhang som är kränkande för G.B:s litterära eller konstnärliga anseende eller egenart.

Bedömningen av om tillgängliggörandet skett i en form eller i ett sammanhang som är kränkande eller inte skall i princip göras utifrån upphovsmannens synpunkt men i övrigt bör en objektiv måttstock anläggas. Bedömningen skall vidare ske med utgångspunkt från förhållandena inom den konstart som det är fråga om och med beaktande av omständigheterna i det särskilda fallet. Största hänsyn bör tas till verkets art och dess betydelse i litterärt eller konstnärligt avseende. Vidare bör beaktas om återgivningen gör anspråk på att presentera verket i ursprunglig form eller om det klart framgår att fråga är om en bearbetning eller att verket eljest inte återges i ursprungligt skick (jfr NJA II 1961 s. 64).

Att G.B. skapat ett flertal litterära verk med figuren Alfons Åberg och att dessa får anses ha en stor litterär och konstnärlig betydelse inom området för barnbokslitteratur har inte satts i fråga av SR. Bolaget har i stället bekräftat G.B:s storhet som barnboksförfattare. Det är heller inte ifrågasatt i målet att Alfons Åberg i böckerna är beskriven som en pojke med humor, värme, omtanke och att han tar avstånd från våld och missbruk. Av vad G.B. uppgett inför tingsrätten måste också anses följa att hon noga vårdat denna bild av Alfons genom att vara mycket aktsam med i vilka sammanhang hennes verk får förekomma. Mot denna bakgrund kommer jag till slutsatsen att ett tillgängliggörande av Inslaget, som klart innehåller delar som kan uppmärksammas som uppläsningar från de upphovsrättsligt skyddade Alfons Åberg-böckerna, är kränkande för B.G:s litterära anseende och egenart. Att det vid återgivningen av Inslaget för en vuxen person klart må framgå att det inte är fråga om en återgivning i ursprungligt skick förändrar i detta fall inte min bedömning.

Slutsatsen av vad som hittills sagts innebär att det i målet är visat att SR genom tillgängliggörandet av Inslaget i objektiv mening gjort intrång i G.B:s rätt till respekt för sina verk varför förutsättning för ett förbud i princip är för handen.

Med hänsyn till att Inslaget skapades i väl medvetande om de välkända Alfons Åberg-böckerna måste SR:s utnyttjande av delar från böckerna anses ha skett i vart fall av oaktsamhet. Klart är att utnyttjande även skett sedan bolaget den 25 februari 2002 fått del av ett s.k. varningsbrev. G.B. har därför rätt till ersättning för den ideella skada som SR:s intrång inneburit. Med hänsyn till bolagets ställning på mark-

naden finns inte anledning att utgå från annat än att Inslaget fått en avsevärd spridning bland allmänheten. Det yrkade ersättningsbeloppet framstår därför inte som oskäligt.

2005:98 s 915

Detta betyder att jag menar att tingsrätten bort bifalla G.B:s yrkanden på den av henne i första hand åberopade grunden.

G.B. överklagade i Svea hovrätt och yrkade bifall till sin vid tingsrätten förda talan.

Sveriges Radio AB bestred ändring.

Hovrätten (hovrättslagmannen Magnus Göransson, hovrättsråden Kristina Boutz och Ingela Perklev samt hovrättsassessorn Alexander Ramsay, referent) anförde i dom den 22 oktober 2004:

Domskäl

Parterna har i hovrätten åberopat samma omständigheter och utvecklat sin talan på i huvudsak samma sätt som vid tingsrätten. G.B. har därvid förklarat att yrkandet om vitesförbud riktar sig mot Inslaget i den omfattning som det återges i tingsrättens domsbilaga 1.

I hovrätten har G.B. på nytt hörts under sanningsförsäkran. Vittnena O.P:s, E.B:s och Roland Lysells uppgifter har förebringats genom uppspelning av bandupptagningarna från förhören vid tingsrätten. Skriftlig bevisning har åberopats.

Det som förekommit i hovrätten föranleder inte någon annan bedömning än den tingsrätten har gjort. Tingsrättens dom skall därför fastställas.

Domslut

Hovrätten fastställer tingsrättens dom.

G.B. överklagade och yrkade bifall till käromålet.

Sveriges Radio AB bestred ändring.

I HD åberopade G.B. ett nytt utlåtande av professor Jan Rosén och Sveriges Radio ett utlåtande av professor Hans-Gunnar Axberger.

Målet avgjordes efter huvudförhandling.

HD (justitieråden Munck, Blomstrand och Lundius) meddelade den 23 december 2005 följande dom:

Domskäl

I början av år 2002 uppmärksammade redaktionen för Sveriges Radios program Pippirull att det var 30 år sedan den första Alfons-boken gavs ut samt att det danska ordet alfons betyder hallick. Dessa förhållanden föranledde redaktionen att producera ett inslag till programmet med titeln "En vanlig dag med danske Alfons". Inslaget gjordes tillgängligt för allmänheten genom offentligt framförande i radioutsändning vid fyra tillfällen samt genom att hållas tillgängligt på Sveriges Radios hemsida på Internet under en tid.

2005:98 s 916

Förutom en introduktion med bl.a. en kort intervju med en förlagsrepresentant angående den danska betydelsen av ordet alfons och signaturlodierna till barnprogrammet Bolibompa samt till ljud- och filmversioner av Alfonsböcker, bestod programinslaget av 15 repliker som ordagrant hämtats ur åtta olika Alfonsböcker i uppläsning av skådespelaren B.G. och som sammanställts växelvis med 12 repliker från en ljudupptagning av den danska filmen Pusher. Programinslaget ger intryck av att Alfons Åberg medverkar i narkotikahandel samt att han aktivt deltar i ett slagsmål på grund av en narkotikaskuld.

Målet gäller i första hand frågan om replikerna ur Alfonsböckerna har gjorts tillgängliga för allmänheten i sådant sammanhang att G.B:s litterära anseende och egenart har kränkts (3 § andra stycket lagen [1960:729] om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk).

Vid upphovsrättslagens tillkomst var avsikten att bearbetningar av verk som utgör parodier och travestier skulle vara att betrakta som självständiga verk och falla utanför upphovsrättsskyddet för originalverket. Detta har avsetts gälla även när travestin är mycket närgången och i långa stycken följer förebilden ord för ord. Avgörande för denna ståndpunkt har varit att parodin och travestin fullföljer ett för förebilden helt främmande syfte. (NJA II 1961 s. 81.)

Som påpekats i den juridiska litteraturen (se bl.a. Rosén i Nordiskt Immateriellt Rättsskydd 1990 s. 602) har detta synsätt inte någon uttrycklig förankring i själva lagtexten. Upphovsrätten ger emellertid i sina centrala delar knappast utrymme för annat än allmänt hållna lagbestämmelser och den angivna principen - som anses internationellt vedertagen - har godtagits i rättspraxis (jfr NJA 1975 s. 679).

Definitionerna på begreppen parodi och travesti är inte alldeles fasta och vedertagna, men klart är under alla omständigheter att principen måste vara tillämplig i fall när någon genom att förvränga ett känt verk till form eller innehåll åstadkommer en produkt, vilken framstår som avsedd att skapa en komisk effekt som är helt främmande för originalverket. Det i målet aktuella programinslaget måste anses tillhöra denna kategori. Genom att den kända barnboksfiguren Alfons inplaceras i ett främmande sammanhang med narkotikamissbruk och kriminalitet har uppenbarligen åsyftats att framkalla en komisk och överraskande effekt, vilken förstärkts genom att sammanställningen av originalrepliker från Alfonsböckerna med repliker ur den danska filmen Pusher förvrängt bärande element av handlingen i flera av böckerna.

En följd av denna bedömning är att programinslaget blir att betrakta som ett självständigt verk. Att programinslaget framförts i radio med de ingrepp i originalverken som syftat till att åstadkomma den travesterande effekten kan inte i sig innebära att verken har gjorts tillgängliga för allmänheten i sådant sammanhang att G.B:s litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränkts (jfr NJA II 1961 s. 65).

Vad som nu har sagts behöver inte innebära att det i alla lägen är uteslutet att ett verk som åstadkommit genom travesterande ingrepp i ett

2005:98 s 917

eller flera originalverk kan göra intrång i den ideella rätt som tillkommer upphovsmannen till originalverken. Även om travestin är att betrakta som ett självständigt verk kan det tänkas återge originalverket i sådan form eller i sådant sammanhang som - även vid sidan av själva travestin - för upphovsmannen till originalverket är på ett otillåtet sätt kränkande med hänsyn till dennes litterära eller konstnärliga anseende. Om ett sådant fall är emellertid inte fråga i målet.

Mellan Arbetsgivareföreningen SRAO och Sveriges Författarförbund föreligger ett avtal, som innebär att Sveriges Radio har s.k. avtalslicens (26 d § och 26 i § upphovsrättslagen) - en rätt att i sin verksamhet förfoga över bl.a. litterära verk i enlighet med vad som avtalats. G.B. har i andra hand gjort gällande att Sveriges Radio har företagit ändringar i Alfonsböckerna i större omfattning än den genom avtalslicensen medgivna användningen kräver och att användningen av verket således står i strid med 11 § andra stycket upphovsrättslagen. Nämda lagrum kan emellertid inte hindra att ett verk görs till föremål för travesti, något som i enlighet med det förut anförda fått ske oberoende av om avtalslicens förelegat eller ej.

G.B:s talan kan således inte vinna bifall.

Domslut

HD fastställer hovrättens domslut.

Skiljaktig, Referenten, justitierådet Calissendorff, med vilken justitierådet Regner förenade sig

Referenten, justitierådet Calissendorff, med vilken justitierådet Regner förenade sig, var av skiljaktig mening beträffande motiveringen från det sjätte stycket, som börjar "Definitionerna på begreppen parodi och travesti...", på sätt framgår av följande.

Frågan om programinslaget är ett självständigt verk eller inte, liksom frågan om en kränkning av G.B:s litterära anseende eller egenart har skett, bör bedömas med utgångspunkt från det utnyttjande av delar

av verk som har ägt rum i programinslaget, snarare än med utgångspunkt från om programinslaget i sig kan anses utgöra en travesti eller en parodi.

Alfonsreplikerna har återgivits i oförändrad form efter en ren kopiering från ljudupptagningarna med B.G. På motsvarande sätt förhåller det sig med Pusherreplikerna. Programinslaget framstår genom sammanställningen av upphovsrättsligt skyddade och oskyddade repliker ur olika verk närmast som ett kollage.

Även om de upphovsrättsligt skyddade replikerna för åhöraren genom den växelvisa sammanställningen i viss mån utslocknar som enskilda verk - och i vart fall såvitt avser någon enstaka av replikerna ur Alfonsböckerna i viss mån ges en ny innebörd på grund av sammanhanget - framträder dessa likväl i inslaget i huvudsak som oförändrade till sin innebörd och sammanställningen har inte inneburit att de av replikerna som är upphovsrättsligt skyddade kan anses ha förlorat sin skyddsvärldhet. Att programinslaget som helhet utgör en parodi på Alfons (men knappast på filmen Pusher) och måhända kan uppfattas som en travesti på enskilda bärande element i Alfonsböcker saknar, då de senare inte kan anses ha varit föremål för ett upphovsrättsligt relevant nyttjande i inslaget, betydelse vid bedömningen av om programinslaget utgör ett självständigt verk enligt 4 § andra

2005:98 s 918

stycket upphovsrättslagen. Med hänsyn till vad nu sagts kan således inslaget inte anses utgöra ett nytt verk som har skapats i fri anslutning till de av Alfons- och Pusherreplikerna som är upphovsrättsligt skyddade (jfr 4 § andra stycket upphovsrättslagen).

I teknisk mening skulle programinslaget kunna sägas vara ett samlingsverk. Med hänsyn till att kategorin samlingsverk synes förbehållen sådana alster som mer tydligt utgör en sammanställning av flera av varandra i samlingsverket oberoende verk eller delar därav, bör programinslaget inte anses vara ett sådant i den mening som avses i 5 § upphovsrättslagen (NJA II 1961 s. 82 f.). Av detta följer att programinslaget, som i sig är ett alster präglad av en tillräcklig grad av självständighet, individualitet och originalitet vid urvalet och sammanställningen, i sin helhet är att betrakta som ett upphovsrättsligt skyddat verk vars utnyttjande är beroende av upphovsrätten till originalverken, ett s.k. andrahandsverk (jfr 4 § första stycket upphovsrättslagen).

En upphovsmans rätt till respekt för sitt verk är ett av de uttryck för dennes ideella rätt som regleras i 3 § upphovsrättslagen. Frågan i målet rör tillämpningen av bestämmelsens andra led i andra stycket som anger att verket inte må göras tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i ett sådant sammanhang som är kränkande för upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende. Syftet är att skydda upphovsmannen mot att det sammanhang som dennes verk görs tillgängligt i medför men för dennes litterära anseende eller egenart och att verkets integritet kränks med nu angiven effekt. En kränkning av respektätten skall således vara relaterad till ett visst verk och till dess skapares intressen som upphovsman till detta.

När de utnyttjade verken som här består av någon enstaka replik framstår det som långsökt att tala om ett angrepp på verkens integritet genom att de används i ett främmande sammanhang. De karaktärsdrag hos Alfons Åberg - en rättskaffens och hederlig person som löser problem genom list och inte våld och som tar avstånd från droger - som G.B. anförts som betecknande för honom och såsom utgörande ett uttryck för hennes egen personlighet i skapandet av Alfonsböckerna framträder inte i de upphovsrättsligt skyddade Alfonsreplikerna. Det främmande och objektivt sett nedsvärande sammanhang i vilket de förekommer genom växlingen mellan dessa och Pusherreplikerna utgör ett kränkande sammanhang för den litterära figuren Alfons Åberg, men däremot knappast ett så förlöjligande eller anstötligt eller i övrigt kränkande sammanhang för dem att G.B:s litterära anseende eller egenart lider men genom utnyttjandet.

Slutsatsen är att fastän G.B. såsom skaparen av den litterära figuren Alfons Åberg får anses ha ett befogat anspråk på respekt för sin känsla för karaktärsbilden av Alfons Åberg och karaktärsbilden utan tvivel har solkats och förlöjligats genom programinslaget så utgör inte den ideella rätten till Alfonsböckerna och till de upphovsrättsligt skyddade replikerna ett skydd mot detta utnyttjande. Det förhållandet att angreppet på Alfons Åberg har skett medelst ett utnyttjande av skyddade repliker skapade av G.B. är således inte tillräckligt för att en kränkning av hennes ideella rätt skall anses ha skett. Det kan tilläggas

att den effekt som har uppstått lika väl hade kunnat uppstå om programredaktionen valt att skriva nya repliker, använt namnen Alfons och Mållgan samt en stämma lik B.G:s.

Av förarbetena till 11 § andra stycket framgår att även återgivandet av en del av ett verk skall ses som en ändring i 11 paragrafens mening (se bl.a.

2005:98 s 919

NJA II 1961 s. 206 f.). Det torde vara ofta förekommande inom Sveriges Radios verksamhet att endast ytterst korta brottstycken ur verk används utan att detta i sig kan ses som en ändring utöver vad som är tillåtet; detta har också förutsetts i förarbetena till bestämmelsen (NJA II 1961 s. 208).

Det kan konstateras att förfarandet med Alfonsreplikerna har varit nödvändigt för att skapa programinslaget och ändringarna kan i den meningen inte anses ha skett i större utsträckning än vad framställandet av detta har krävt. Huruvida skapande av andrahandsverk faller inom ramen för ett tillåtet nyttjande enligt gällande avtal mellan SRAO och Sveriges Författarförbund är inte föremål för HD:s prövning.

G.B:s talan kan således inte vinna bifall.

HD:s dom meddelad: den 23 december 2005.

Mål nr: T 4739-04.

Lagrum: 3, 4 och 11 §§ lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Rättsfall: NJA 1975 s. 679.